

АНОТАЦІЯ

Ярошенко А.А. Формування гендерної компетентності соціальних працівників у контексті розвитку сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 231 «Соціальна робота» (23 – «Соціальна робота»). – Академія праці, соціальних відносин і туризму, Київ, 2021.

Дисертація є комплексним дослідженням актуальної проблеми підготовки соціальних працівників до гендерно чутливої практики у контексті розвитку сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що знайшло відображення у теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці тренінгової програми формування гендерної компетентності соціальних працівників.

Наукова новизна й теоретичне значення одержаних результатів полягають у тому, що:

вперше розроблено й апробовано тренінгову програму формування гендерної компетентності соціальних працівників «УСПІХ», яка базується на складниках структури гендерної компетентності, теоретичних положеннях андрагогіки, концепції компетентнісного підходу, рамок гендерно чутливої і феміністичної соціальної роботи; запропоновано авторську семикрокову кругову модель аналізу випадку у роботі з методом кейс-стаді; здійснено гендерну експертизу програми підготовки кандидатів для створення сімейних форм виховання «Прайд»; визначено гендерні упередження кандидатів для створення сімейних форм виховання; виявлено репрезентації гендерних уявлень та компетентностей соціальних працівників, які здійснюють підготовку кандидатів для створення сімейних форм виховання; адаптовано українськомовні короткі версії методик виявлення амбівалентного сексизму П. Гліка і С. Фіск;

уточнено, систематизовано й доповнено визначення і структуру гендерної компетентності соціальних працівників: гендерна компетентність розглядається як здатність бути агентами змін у житті клієнтів у напрямку гендерної рівності, тому, крім мотиваційно-ціннісного, рефлексивного, діяльнісно-операційного, предметно-інформаційного, додатково було виокремлено лідерський її компонент як готовність і здатність соціальних працівників виконувати функції ідейних лідерів/-ок у впровадженні принципу гендерної рівності та формуванні прихильності до гендерного рівноправ'я у клієнтів соціальної роботи; схарактеризовано специфіку формування гендерної компетентності у соціальних працівників;

поглиблено та розширено уявлення про розвиток гендерно чутливого і феміністичного підходів у соціальній роботі; виокремлено основні атрибути феміністичної соціальної роботи (етика соціальної роботи, жіночий рух, феміністичні теорії, гендерний аналіз, «жіночі» питання); визначено такі інструменти оцінки гендерного включення та реорганізації програм або проєктів, як гендерні континууми; окреслено підходи до гендерного аналізу навчальних матеріалів;

набули подальшого розвитку підходи до вдосконалення професійної підготовки соціальних працівників у контексті впровадження ідей гендерної рівності та гендерно чутливої практики; види інноваційних технологій навчання, які застосовуються у викладанні гендерних питань.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що гендерна тематика за останні роки набуває дедалі більшого поширення у наукових розробках із соціальної роботи та освіти. Гендерна рівність розглядається не лише як одне з основних прав людини, а й як необхідна основа для досягнення цілей сталого розвитку, яка сприяє економічному зростанню і справляє суттєвий позитивний вплив у всіх сферах. Питання підвищення фахової компетентності соціальних працівників, які надають послуги дітям і сім'ям з дітьми, а також формування гендерної компетентності соціальних працівників сьогодні набувають гостроти у контексті процесу

деінституціалізації та розбудови в Україні системи догляду й виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у сімейному або наближеному до сімейного середовищі. Попри позитивні зрушення у напрямку рівноправ'я, питання забезпечення гендерного паритету та подолання гендерних стереотипів у нашій країні остаточно не вирішені: наявна потреба у впровадженні егалітарної моделі відносин, яка характеризує спілкування і взаємодію членів сімей, у які влаштовуються діти, адже дотепер у родинях залишається нерівноправним розподіл неоплачуваної домашньої роботи і дій із догляду за дітьми.

Підтримка гендерно чутливих стратегій у соціальній роботі, формування гендерної компетентності фахівців, розширення практики включення гендерної складової до надання послуг, розробка і корекція з точки зору антидискримінаційного підходу вже наявних освітніх програм і навчальних посібників у соціальній роботі здатні призупинити відтворення і поглиблення нерівності. Гендерна компетентність виступає однією з ключових компетентностей, яка дозволяє соціальним працівникам ефективно інтегрувати гендерні питання у свою практичну діяльність і сприяти побудові егалітарної моделі відносин у сімейних формах виховання. На реалізацію гендерної перспективи в освіті соціальних працівників впливають феміністичні рамки, які дозволяють розвинути у фахівців навички розпізнавання і протидії сексизму та гендерним стереотипам.

Дослідження побудовано з використанням *мультиметодного дизайну* в межах критичної та інтерпретативної парадигм досліджень у соціальній роботі. В рамках критичної парадигми застосовано феміністичну *теорію позицій*, згідно якої формування знань і навичок із гендерної компетентності у соціальних працівників відбувалося з урахуванням поглядів і досвіду як надавачів, так і отримувачів соціальних послуг, а позиція дослідників базувалася на поєднанні теорії та практики, науки й активізму.

Проведене дослідження поширеності гендерних стереотипів, явища амбівалентного сексизму серед соціальних працівників і кандидатів для створення сімейних форм виховання засвідчило, що відповіді респондентів поєднують у собі паростки егалітарного підходу, статевотипізовані уявлення про якості сучасних жінок і чоловіків, а також містять упередження проти фемінізму. Результати *включеного спостереження* за роботою тренерів і гендерний аналіз програми «Прайд» засвідчили, що зміст і реалізація підготовки кандидатів для створення сімейних форм виховання містять ознаки гендерно погоджувальних програм і прихованого навчального плану, які здатні зміцнити гендерно шкідливі норми в родинях і ускладнити адаптацію влаштованих у них дітей.

Розширення уявлення про зміст гендерної компетентності соціальних працівників з урахуванням гендерно чутливого і феміністичного підходів лягло в основу розробки тренінгової програми формування гендерної компетентності соціальних працівників «УСПІХ», назва якої постала шляхом абрєвіації складників гендерної компетентності (усвідомлення, самоусвідомлення, практика, інформація, харизматичне лідерство) і підкреслює компетентність як здатність особи успішно провадити професійну діяльність. У процесі впровадження тренінгової програми було застосовано стратегію *дослідження в дії* з широким залученням учасників до процесу вироблення нових знань, а дослідників – до активної участі в імплементаційній діяльності.

Аналіз результатів експерименту дозволив підтвердити, що наприкінці експерименту соціальні працівники продемонстрували більш високий рівень сформованості гендерної компетентності, ніж на його початку, свідченням чого є ознаки переходу від гендерно сліпого до гендерно погоджувального рівня, що дозволяє їм упроваджувати інтервенції на основі гендерної рівності у процесі надання послуг соціального супроводу сімейним формам виховання. Відмінності у рівнях сформованості гендерної компетентності засвідчили, що розвиток інтересу до гендерних питань і

процес формування гендерної компетентності соціальних працівників пов'язані з підвищенням рівня знань, набуттям ними практичних навичок використання гендерного інструментарію, розвитком гендерної рефлексії, засвоєнням ідеї гендерної рівності як цінності, здатністю розпізнавати сексизм і гендерні стереотипи, супервізійною підтримкою гендерно чутливої практики.

Важливою умовою формування гендерно трансформаційного рівня гендерної компетентності соціальних працівників було визначено впровадження довготривалих програм, заснованих на принципах феміністичної та критичної педагогіки, поєднання феміністичних рамок з підходом резілієнс і практикою, заснованою на сильних сторонах, використання міждисциплінарних зв'язків, неформальної освіти, узгодження практики з етичними вимірами за допомогою методів підвищення рівня усвідомленості.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані:

- у науково-дослідній діяльності: для подальшого наукового розроблення проблеми формування гендерної компетентності соціальних працівників; поглиблення знань про гендерно чутливий і феміністичний підходи у соціальній роботі; здійснення відповідних досліджень у застосуванні інструментів оцінки гендерного включення та реорганізації програм або проєктів у соціальній роботі;

- в освітньому процесі: впровадженні тренінгової програми формування гендерної компетентності соціальних працівників «УСПІХ» в освітній процес закладів вищої освіти, соціальних служб і профільних неурядових організацій; удосконаленні освітніх програм спеціальності 231 «Соціальна робота»; впровадженні спеціалізацій / сертифікатних програм «Феміністична соціальна робота», «Гендерно чутлива практика у контексті розвитку сімейних форм виховання»; підвищенні кваліфікації фахівців соціальної роботи, які надають соціальні послуги сімейним формам

виховання; інтеграції окремих модулів до програми підвищення виховного потенціалу замісних батьків.

Ключові слова: гендерна компетентність, гендерно чутлива соціальна робота, феміністична соціальна робота, гендерний аналіз, гендерні стереотипи, сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

ABSTRACT

Yaroshenko A.A. Shaping social workers' gender competence in the context of developing family-based care of orphans and children who lack parental care. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of the Doctor of Philosophy in the specialty 231 «Social work» (23 «Social work»). – Academy of Labour, Social Relations and Tourism, Kyiv, 2020.

The dissertation is a comprehensive study of the actual problem of preparing social workers for gender-sensitive practice in the context of developing family-based care of orphans and children who lack parental care, which is reflected in the theoretical justification and experimental verification of the training program for shaping social workers' gender competence.

The scientific novelty and theoretical relevance of the obtained results consists in the following:

this is the first time that the training program for shaping social workers' gender competence called «USPIH», which is based on the components of the gender competence structure, theory of andragogy, concept of the competence-based and transformational approaches, boundaries of gender-sensitive and feminist social work, have been developed and appraised; a proprietary seven-step circular model of analyzing a case when dealing with the case study method has been proposed; a gender analysis of the program for training candidates for creating family forms of upbringing called «Pride» has been carried out; gender biases of candidates who decided to create family forms of upbringing have been

identified; representations of gender views and competencies of social workers who train candidates for creating family forms of upbringing have been analysed; brief Ukrainian-language versions of the ambivalent sexism and ambivalence toward men inventory of P. Glick and S. Fiske have been adapted;

the definition and structure of social workers' gender competence have been *clarified, systematized and supplemented*; gender competence is viewed as the ability to act as agents of change in clients' life towards gender equality; therefore, apart from the motivational and value-based, reflexive, activity-and-operational, thematic-and-informational components, we have additionally singled out the leadership component as the ability of social workers to perform the functions of thought leaders in implementing the gender equality principle and forming a commitment to gender egalitarianism among social work clients; the specificity of the formation of social workers' gender competence has been characterized;

the understanding of the development of gender-sensitive and feminist social work has been *enhanced and extended*; the key attributes of feminist social work have been defined (ethics of social work, women movement, feminist theories, gender analysis, «women's» questions); such tools for assessing gender inclusion and reorganizing programs or projects as gender continuums have been identified; approaches to gender analysis of training materials has been outlined;

the approaches to improvement learning pathways for social workers' professional advancement, the types of innovative learning technologies used in gender education have been *further developed* in the context of implementing the gender equality ideas and gender-sensitive practice.

The relevance of the research is attributable to the fact that gender issues have recently become increasingly prevalent in social work and educational sphere. Gender equality is considered not just as one of the basic human rights but also as an essential foundation for attaining sustainable development goals, which contributes to the economic growth and has a significant influence in all spheres. Today, the process of deinstitutionalization and development of a system for care and upbringing of orphaned children and children deprived of parental care in the

family-based environment is underway in Ukraine. In view of this, there is much concern about the professional competence of social workers who train candidates to create family forms of upbringing and who provide social support services to families accommodating children. Despite positive developments towards gender equality, gender parity issues and overcoming gender stereotypes in our country are not finally resolved. In addition, various shortcomings and challenges with regard to the implementation of egalitarian relationship model in family forms of upbringing have been identified. The distribution of unpaid housework and childcare is unequal in families so far.

Supporting gender-sensitive strategies in social work, formation of professionals' gender competence, increasing practice of gender mainstreaming in social services, development and anti-discrimination examination and correction of current educational programs and textbooks in social work are able to suspend the reproduction and deepening of gender inequality. Gender competence is one of the key competences which enable social workers to effectively integrate gender issues into their practical activity and to contribute to building the egalitarian model of relationships in the family forms of upbringing. The implementation of the gender perspective in social workers' education is influenced by feminist frameworks, which make it possible to develop in experts the skills for identifying and counteracting sexism and gender stereotypes.

The thesis research is based on *multi-method design* using critical and interpretive paradigms of research in social work. Within the framework of the critical paradigm, the *feminist standpoint theory* has been used. According to this theory, the formation of social workers' knowledge and skills took into account the opinions and experience of both providers and social service recipients, and the position of researchers was based on a combination of theory and practice, science and activism.

A study conducted with regard to the incidence of gender stereotypes and the phenomenon of ambivalent sexism among social workers and replacement parent candidates showed that their answers combined seedlings of the egalitarian

approach and gender-typed beliefs about the qualities of today's men and women and were biased against feminism. The results of the *participant observation* of trainers' work within the program for training candidates for creating family forms of upbringing called «Pride» and the gender analysis of the program itself showed that the program content and implementation have signs of the accommodating gender program and features of a hidden curriculum that is capable of reinforcing the harmful gender norms in families and complicating the adaptation of orphaned children and children deprived of parental care.

The expansion of the gender competence concept of social workers taking into account gender-sensitive and feminist approaches, the data obtained was taken into account in developing the training program for shaping social workers' gender competence called «USPIH». The program name is an acronym made up of the first letters of the gender competence elements (translated as awareness, self-awareness, practice, information, and charismatic leadership) and emphasizes competence as a person's ability to carry out successfully his/her professional activities. In the process of implementing the training program were used the research-in-action strategy with an extensive involvement of the parties in the knowledge generation process and of the researchers – in the active participation in the implementing activities.

Analysis of the results confirmed that at the end of the experiment social workers showed a higher level of formation of gender competence than at the beginning and have promoted from gender-blinded to gender-accommodated level. This allows social workers who provide social support services for families with children who lack parental care and orphans to implement interventions based on gender equality. A change in the level of gender competence formation showed that the development of interest in gender issues and the process of forming social workers' gender competence are associated with increasing the level of knowledge and awareness of gender issues, gaining practical skills in using gender tools, developing gender reflection, acceptance of ideas of gender

equality as a personal value, ability to recognize sexism and gender stereotypes, supervised support for gender-sensitive practices.

Recommendations on the transformation of social workers' gender competence-building approaches contain the implementation of long-term programs based on principles of feminist and critical pedagogy, a combination of feminist boundaries with the resilience approach and strengths based practice, cross-disciplinary links, informal education, alignment of practice with the ethical principles of social work using the methods of gender awareness level increase.

The *practical significance* of the obtained research results is that they can be used in:

- *in research activities*: for further scientific development of social workers' gender competence formation issues; deepening knowledge about gender-sensitive and feminist approaches in social work; conducting relevant research on the application of tools for assessing gender inclusion and reorganization of programs or projects in social work;

- *in the educational process*: implementation of the training program for shaping social workers' gender competence called «USPIH» in the educational process of higher education institutions, social services and respective non-governmental organizations; modification and development of curricula on specialty of 231 Social Work; induction of specializations / certificate programs «Feminist social work», «Gender sensitive practice in the context of developing family forms of upbringing»; upgrading the skills of social workers who provide social services for families and children; integration of separate modules into the parenting capacity building program.

Key words: gender competence, gender-sensitive social work, feminist social work, gender analysis, gender stereotypes, family types of parenting orphans and children deprived of parental care.